

הרב אפרים עבדיאן שליט"א - בגדרי מלאכת תופר ונפקא מינה למעשה

ראשי פרקים:

חלק א - הדמיון וההבחנה בין מלאכת קושר למלאכת תופר והשלכות למעשה

- א. דברי הרמב"ם: מדבק ניירות תולדת תופר, פותל חבלים תולדת קושר
- ב. חילוק ראשון: בתופר האיחוד גמור, בקושר האיחוד יכול להתבטל
- ג. חילוק שני: בתופר שני דברים מתחברים ע"י שלישי, בקושר הדברים מתחברים בעצמם
- ד. חילוק שלישי: תופר ביריעות ואריגים, קושר בחוטים ובחבלים
- ה. נפקא מינה בין תופר לקושר – תפירה שאינה של קיימא שנויה במחלוקת, קשר שאינו של קיימא מותר
- ו. בירור דין השימוש בטיטולים לאור ההבדלים הללו

חלק ב - תפירה בעצים ובדברים קשים

- א. דברים שלא שייכת בהם מלאכת תופר
- ב. נפקא מינה למעשה מהגדרה זו
 1. הסרת תווית מבקבוק והדבקת מדבקה על בקבוק
 2. הדבקת סרט איטום על חלון
 3. פלסטר
 4. סימניות הנדבקות על ספרים

סיכום

חלק א - הדמיון וההבחנה בין מלאכת קושר למלאכת תופר והשלכות למעשה

א. דברי הרמב"ם: מדבק ניירות תולדת תופר, פותל חבלים תולדת קושר

כתב הרמב"ם (הלכות שבת פ"י הל' י"א):

"המדבק ניירות או עורות בקולן של סופרים וכיוצא בו הרי זה תולדת תופר וחייב. וכן המפרק ניירות דבוקין או עורות דבוקין ולא נתכוין לקלקל בלבד הרי זה תולדת קורע וחייב".

עוד כתב הרמב"ם (פרק הנ"ל הל' ח):

"הפותל חבלים מן ההוצין ומן החלף או מחוטי הצמר או מחוטי פשתן או חוטי שיער וכיוצא בהן הרי זה תולדת קושר וחייב".

בשתי ההלכות הנ"ל רואים שאם לוקח שני דברים נפרדים ומאחדם מתחייב, אך יש לעיין מתי יתחייב מדין תופר ומתי יתחייב מדין קושר. מתוך המשך הדברים נראה שהדבר קשור להגדרת שתי מלאכות אלה, ויש מכך נפקא מינה גדולה למעשה.

א. חילוק ראשון: בתופר האיחוד גמור, בקושר האיחוד יכול להתבטל

בשו"ת אגרות משה (או"ח חלק ב סי' פ"ד) התייחס לשאלה הנ"ל וכתב:

"ולכן צריך לומר עוד יותר דמלאכת תופר הוא רק מה שעשה דבר אחד כל כך דכשהוא רוצה לחלקם הוא צריך למלאכת קריעה, ואף שאפשר לפעמים לחלקם בהוצאת החוט, אבל גם זה נחשב בפי כל 'קורע את הבגד' כמו בקריעה ממש, וכן הוא במדבק ניירות ועורות, שהפרדתן הוא קורע, ואולי הוא משום שברוב הפעמים אי אפשר בלא קריעה, וגם שהדרך לעשות על ידי קריעה משום שעל ידי הוצאת החוטים והפרדת הדבק הוא מלאכה הקשה מקריעה כידוע, אבל כשרוצה להפריד החבל

אארוג לשבת – בגדרי מלאכת תופר

והפתיל שיהיו חוטין כמתחילה, עושין זה דווקא בהפרדה, אף שהוא מלאכה קשה, משום שבקריעה אי אפשר לעשותן לחוטין, נמצא שלא נעשו אחד ממש שהרי כשרוצין מפרידין אותן, לכן אין שייך זה לתופר".

רואים מדבריו שגדר מלאכת תופר הוא איחוד ממש גמור עד כדי כך שכשירצה להפרידו יהיה חייב לקורעו, ולעומתו קושר הוא איחוד, אבל איחוד ברמה כזו שכשירצה להפרידו יוכל להפריד את שני החלקים שיחזרו להיות בפני עצמם וללא צורך לקרוע.

דברים דומים מאד לדברי האגרות משה כתב כבר בערוך השולחן (סי' שיז סע' יח):

"ואם תשאל, דאם כן קושר ותופר אחת הם, דהא גם קושר מחבר הדברים זה לזה, דאינו כן, דחיבור דקשר, ראוי להתירו ולהשיבו לקדמותו, מה שאין כן בתופר ומדבק, שכשירצה להשיבם לקדמותם, בהכרח לקלקלם ולקרוע זה מזה, מה שאינו כן בקושר".

ב. חילוק שני: בתופר שני דברים מתחברים ע"י שלישי, בקושר הדברים מתחברים בעצמם

לעומתם כתב במרכבת המשנה (חעלמא, הל' שבת פ"י הל' י"א) לחלק באופן שונה מדוע מדבק ניירות חייב משום תופר ולא משום קושר וז"ל:

"ומדמה לה רבינו לתופר שהוא מחבר דברים נפרדים ע"י השלישי שהוא החוט, וכהאי גוונא בנדון דידן על ידי קולן של ספרים, מה שאין כן בקושר".

רואים מדבריו שחילק בין המלאכות שגדר מלאכת תופר הוא חיבור על ידי דבר שלישי (חוט, דבק וכו') לעומת קושר שאינו על ידי דבר שלישי.

ג. חילוק שלישי: תופר ביריעות ואריגים, קושר בחוטים ובחבלים

בספר אורחות שבת (עמוד שמג הערה א') הביא עוד סברא שלישית לחלק בין המלאכות:

אארוג לשבת – בגדרי מלאכת תופר

”מלאכת תופר עניינה חיבור יריעות זו לזו ואילו מלאכת קושר עוסקת בחוטים וחבלים, שעל ידי כריכתם בצורה מסויימת נוצר קשר וזוהי מלאכת מחשבת של הקושר, והתורה חילקה את הפעולות האלו לב’ מלאכות שונות.”

בספר **מנוחת אהבה** (פרק ט”ו במבוא) כתב שבכדי שייחשב לתופר בעינין את שלשת התנאים: א. שיהיה חיבור על ידי דבר שלישי ב. שיתחברו באופן שיחשבו גוף אחד אחר חיבורן ג. שמחבר שני גופים רכים יחד (עיין לקמן בפרק השני – תפירה בעצים).

ד. נפקא מינה בין תופר לקושר – תפירה שאינה של קיימא שנויה במחלוקת, קשר שאינו של קיימא מותר

יש נפקא מינה בין אם המלאכה תוגדר כתופר לבין אם היא תוגדר כקושר. נחלקו הראשונים בקשר שאינו של קיימא מתי מותר לכתחילה לקשרו בשבת, וסיכם את הדברים **המשנה ברורה** (בהקדמה לסי’ שי”ז):

”בגמרא אמרינן דיש כאן שלוש חלוקות: אחד חייב חטאת, ואחד פטור אבל אסור, ואחד מותר לכתחילה. ולשיטת הר”ף והרמב”ם והמחבר דסתם כוונתיהו דינא הכי: דאם הוא קשר של קיימא, כגון שדרכו שיהיה כך לעולם (דהיינו שאינו קוצב זמן בדעתו להתירו והוא קשר שעשוי להתקיים תמיד) והוא גם כן מעשה אומן, חייב חטאת. ואם הוא קשר של קיימא ואינו מעשה אומן, מעשה אומן ואינו קשר של קיימא, פטור אבל אסור. אינו מעשה אומן ואינו קשר של קיימא, מותר לכתחילה. ודעת רש”י והרא”ש ושאר פוסקים, דלא תלי כלל בעצם הקשר אם הוא מעשה אומן, אלא דעיקר החילוק הוא, דאם הוא קשר של קיימא, דהיינו שדרכו שישאר כך לעולם וכנ”ל, חייב חטאת ואפילו אם הוא מעשה הדיוט ואם אין דרכו לקשרו רק לזמן, פטור אבל אסור, דדמי קצת לשל קיימא, ואפילו אם הוא מעשה הדיוט. ואם דרכו להתירו באותו יום, מותר לכתחילה אפילו הוא מעשה אומן, דאין שם קשר עליו”.

יוצא מדבריו שבמלאכת קושר ישנו פטור על קשר שאינו של קיימא ואם אינו מעשה אומן מותר אפילו לכתחילה.

אארוג לשבת – בגדרי מלאכת תופר

לעומת זאת בתופר ישנה מחלוקת ראשונים האם ישנו פטור כזה:

המרדכי (שבת ס' תנז) הביא בשם **ריב"א** "שלא מצינו חילוק בין תפירה של קיימא לתפירה שאינה של קיימא, ורפיא בידי". ולעומתו הוא מביא את **רבינו יואל** שמתיר בתפירה שאינה של קיימא.

בב"י (ס' ש"ז לקראת סוף הסימן) מביא את המחלוקת הנ"ל ומסקנתו "ואין להקל בפני עמי הארץ". והרמ"א (בסעיף ג') פסק כדברי הב"י.

אולי אפשר לומר על פי הנ"ל, שמכיוון שתופר גדרו הוא להפוך את הדבר להיות ממש אחד עד כדי צורך בקריעה, כאשר התפירה היא לא של קיימא, זה לא יכול לעזור לנו להתיר את הדבר, ולעומת זאת בקשירה, שהקשר אינו ממש אחדותי, אלא ניתן לפירוק, אפשר להבין מדוע יש חילוק בין קיימא ללא קיימא.

ולפי זה יוצא שלמעשה מלאכת תופר יותר חמורה ממלאכת קושר, ועל כן תהיה חומרא במלאכת תופר, שההיתר של "אינו של קיימא" לא יחול עליה באופן פשוט ובשונה ממלאכת קושר.

ה. בירור דין השימוש בטיטולים לאור ההבדלים הללו

על פי הנ"ל יש לדון בטיטולים. ישנם שלושה סוגי טיטולים שנידונו בפוסקים:

1. טיטול שנדבק ממש על ידי דבק, וכשרוצים להסירו צריך ממש לקורעו.
2. טיטול שנדבק על ידי דבק, אך בעת הסרתו אין צורך בקריעה.
3. טיטול המתחבר על ידי סקוטש בלבד.

לגבי הסוג הראשון: לכאורה זהו גדר של תפירה לזמן, שראינו לעיל שההוראה הפשוטה היא לאסור, ולכן וודאי שאסור. וכ"כ הגר"מ אליהו (מאמר מרדכי כרך ד' ס' ע') והוסיף שם שאם טיטול כזה נשאר על הילד מערב שבת יש להתיר את הסרתו בשבת ולסמוך על דעות המקילים מכיוון שזהו מקום צער.

אארוג לשבת – בגדרי מלאכת תופר

לגבי הסוג השני יש לדון: מצד אחד לכאורה יש לדון שזוהי תפירה לזמן, מכיוון שנעשית על ידי דבר שלישי, אך מצד שני אין פה חיבור קבוע ולכן ישנו מקום גדול להקל. דעת הגר"נ קרליץ (חוט שני ח"א פ"ז ס"ק ב' עמ' קלז) להתיר את הדבקותם, מכיוון שהם עשויים באופן שניתן לפתוח ולסגור, לעומתו דעת הגר"ש אלישיב (הובאה באורחות שבת ח"א עמ' שנח הע' מט) לאסור ולהחשיב את הדבקותם כתפירה לזמן. דעת הגר"מ אליהו (הנ"ל בהערה ב) שמכיוון שכשמסירים את הטיטול אין צורך לקורעו, יש להתיר גם את נתינתו וגם את הסרתו.

עוד כתב שם הגר"מ אליהו וכן כתבו באורחות שבת, שיש להיזהר בשעת הסרת הטיטול כשרוצה לזורקו לא להדביקו מכיוון שהדבקה זו הינה עולמית ולא לזמן. ולעניות דעתי אולי אפשר להקל בזה, מכיוון שראינו לעיל את דעת ערוך השולחן וכן דעת הגר"מ פיינשטיין שהדבקה שאפשר להסירה ללא צורך לקורעה אינה נכנסת בכלל לגדר תפירה, ולכאורה הוא הדין כאן. וראיתי במנוחת אהבה (ח"ג עמ' נא סע' י"א) שכתב שבמדבקה רב פעמית המיקל יש לו על מה שיסמוך והמחמיר תע"ב.

לגבי הסוג השלישי (המצוי בימינו), יש לדון בכלל כיצד להגדיר חיבור ע"י סקוטש, הרי זהו חיבור על ידי דבר שלישי ולעיתים החיבור הוא לזמן ארוך, ואם כן דינו כתופר, או שהסקוטש נחשב חלק מהדבר עצמו, ולא כדבר שלישי, ולפי ההגדרה של מרכבת המשנה לא יהיה לזה גדר של תופר. ובכל אופן דין החיתול הזה לא יהיה חמור יותר מדינו של הסוג השני.

חלק ב - תפירה בעצים ובדברים קשים

א. דברים שלא שייכת בהם מלאכת תופר

יש לדון עוד על הגדרת מלאכת תופר, האם מלאכת תופר שייכת בכל דבר שנהפך להיות אחד, או שמא דווקא בדברים רכים כעורות ובדים וכדומה, שהופכים להיות מקשה אחת ממש, שייכת מלאכת תופר, אך בדברים קשים כגון הדבקות או חיבור עצים לא יהיה חיוב משום תופר.

אארוג לשבת – בגדרי מלאכת תופר

הגמרא במסכת שבת (עד:) דנה באדם העושה כוורת של קנים בשבת, כמה חטאות הוא מתחייב, ואומרת הגמ' שאם הוא עושה שפה לכוורת מתחייב עוד שתי חטאות, וז"ל:

"אמר אביי: האי מאן דעבד חלתא חייב אחת עשרה חטאות, ואי חייטיה לפומיה, חייב שלש עשרה חטאות". רש"י מפרש ששתי החטאות הנוספות הן משום תופר וקושר, וז"ל רש"י: "ואי חייטיה לפומיה - לעשות לה שפה, הוסיף כאן תופר וקושר, שצריך לקשור לאחר התפירה".

יש לדון בדברי הגמ', שרואים שמחייבת בחיבור עצים משום תופר, האם נלמד מכאן שעל כל תפירת עצים יתחייב משום תופר, או שמא יש לחלק ולומר שדווקא בנסרים, שהם עצים רכים, יהיה חיוב, כיון שעל ידי תפירתם האחד לשני הם הופכים להיות מקשה אחת, אך המחבר שני עצים עבים אחד לשני, אע"פ שמחברם באופן חזק, עדיין שם כל עץ עליו בפני עצמו והם אינם נעשים כמקשה אחת¹⁰. כפי שנראה להלן יש בכך מחלוקת בין האחרונים.

בשו"ע (סי' ש"מ סעיף י"ד) פסק את דברי הרמב"ם שהמדבק ניירות מתחייב משום תופר. **בביאור הלכה** (שם ד"ה הרי זה תולדת תופר) הסביר את הדברים, וז"ל: "תופר ענינו הוא דלוקח שני דברים אחדים ומחבר אותם לאחד, וכן הוא ע"י דיבוק, ונראה לי שהוא הדין כשמדבק עץ לעץ ע"י דבק כנהוג, ג"כ שם תופר עליו, כי מצינו בגמרא (דף ע"ד ע"ב) דבעצים שייך ג"כ תפירה, דאמר שם האי מאן דעבד חלתא [כוורת של קנים] אי חייטיה לפומיה וכו' ע"ש ברש"י". רואים מדבריו שהבין את דברי הגמ' "

¹⁰ דיון זה יהיה לו כמה נפק"מ, אחת מהם היא בהדבקת ניירות על גבי קיר, האם שייך בכך איסור תופר או שמכיוון שהקיר קשה אין לאסור כאן משום תופר. עיין באורחות שבת (ח"א עמ' שמו בהערה י') שכתב לבסוף: "אמנם למעשה אין להתיר הדבקת מודעות על קיר".

הערת עורך: היה מקום לדון לא רק על עצים שאינם נעשים כמקשה אחת, אלא גם כשהעצים מתחברים בחיבור חזק ביותר ולא ניתן יהיה לפרקם, מ"מ, כיון שמהות החומר אינו חומר כזה ששייכת בו תפירה, שהיא מלאכה מיוחדת ליריעות ובידים עורות וניירות וכיוצא בהם. וכשם שאין חיוב בלישת בצק משום תופר אף כשחיבר שני דברים היטב, כיון שאבקה ומים המתחברים יחד הם נילושים ולא נתפרים, כך גם שני עצים שהתחברו יחד, לעיתים יחשב הדבר בונה או מכה בפטיש, אך לעולם לא יחשב כתפירה. ונראה שזו כוונת המנחת חינוך שמובא כאן בהמשך הדברים (מ"ל).

אארוג לשבת – בגדרי מלאכת תופר

כפשטם, שכל מחבר שני דברים יתחייב משום תופר, אפי' מחבר עצים וכדומה.

וכנגד דברי הביאור הלכה המנחת חינוך (מוסך השבת אות כ"ד) כתב בבירור: "זה פשוט דלא נקרא תופר או קורע רק בדברים הרכים או עורות דדרך לתפור, אבל מה שהאומנים עושים שתופרין כלי חרס שבורים כמו פארצילין וכדומה, לא שייך תופר, רק עושה כלי או שובר, אבל תפירה וקריעה לא שייך כלל, כי במשכן היו יריעות וכדומה. וזה פשוט".

יוצא, אם כן, שנחלקו בדבר המנחת חינוך והביאור הלכה, שלדעת המנחת חינוך תופר הוא רק בדברים רכים ששייך גם לתפרם בחוט, ולא בדברים קשים, ולעומתו הביאור הלכה מחמיר וסובר שבכל חיבור יהיה חיוב משום תופר.

ב. נפקא מינה למעשה מהגדרה זו

מצאנו בחקירה הנ"ל כמה נפק"מ בדברי הפוסקים ונביאים לקמן:

1. הסרת תווית מבקבוק והדבקה מדבקה על בקבוק

בשמירת שבת כהלכתה (פרק ט' סעיף כ"ד) פסק להתיר לשרות בקבוק במים קרים על מנת לצנן את המשקה שבתוכו, על אף שבוודאות ייתלש הנייר הדבוק עליו, ואפילו התיר להסיר את הדבק שנשאר עליו לאחר מכן. ובהערה (עז) הביא בשם הגרש"ז אויערבך: "וגם אפשר דדוקא אם מפרק שני ניירות זה מזה דחשיב קורע, אבל נייר הדבוק בבקבוק, הואיל ובגוף הבקבוק לא שייך קורע אלא שבירה, כך גם בהסרת הנייר ממנו, ועיין סי' ש"ד (סעיף ח' בביה"ל ד"ה חותלות), דלא אסרו רבנן קורע שלא על מנת לתפור אלא בדבר ששייך בו על מנת לתפור¹⁰, והכי נמי בנידון דידן יש לומר דמדביק נייר לבקבוק לא חשיב תופר, מכיוון שלא שייך בזה תפירה ממש, ואינו דומה למדביק ניירות, דיש לומר דשייך בהו גם תפירה ממש. וגם לביה"ל (סי' ש"מ סעי' י"ד ד"ה הרי זה תולדת), דסבירא ליה

¹⁰ ז"ל הביה"ל שם: "ואין שייך לאסור מחמת קורע גופא דהוא אסור מרבנן אפילו בשלא על מנת לתפור, דאין שייך שם זה אלא בקריעת הבגד דשייך בו קורע על מנת לתפור ולהכי גזרו רבנן אפי' בשלא על מנת לתפור"

אארוג לשבת – בגדרי מלאכת תופר

כשמדביק עץ לעץ חייב משום תופר (ודבריו לכאורה צריך עיון, דמנין דבעצים קשים שייך ביה משום תופר אם מחברם יחד, וכי גם המדביק שתי אבנים או שתי מתכות יתחייב משום תופר, ושאני כוורת של קנים, שם בביה"ל, דאינו אלא בקנים דשייך בהו תופר), ייתכן דמדביק דהו רק תולדה דתופר אינו אלא כאשר על ידי הדבק נעשו שני הדברים לגוף אחד ממש, מה שאין כן במדביק נייר לבקבוק, דאין הניר נעשה חלק מהבקבוק ממש אלא נשאר כדבר בפני עצמו המודבק לבקבוק."

יוצאים מדבריו שני גדרים בתופר: 1. תופר הוא דווקא בדבר ששייך בו תופר ממש, לכן גם דחה את דברי הביה"ל. 2. בכדי שנחייב משום תופר צריך שהדברים ייעשו גוף אחד ממש ולא שני דברים המודבקים.

לפי דברי הגרש"ז יוצא שרופא שצריך להדביק מדבקה על גבי בקבוק וכדומה, יהיה מותר, מכיוון שזה דבר רך על קשה דלא שייך בזה תפירה. באורחות שבת (ח"א עמ' שמו בהערה) כתב: "וגם רופא הצריך להדביק מדבקה על גבי בקבוק, עדיף לכאורה שלא ידביק אלא יכרכנה בגומי אם הדבר אפשרי".

2. הדבקת סרט איטום על חלון

עוד הביא באורחות שבת (שם): "הורה הגרי"ש אלישיב בזמן מלחמת המפרץ כאשר היו מדביקים סרטי איטום על גבי המשקופים והורה להזהר שלא להדביק סרט על גבי סרט אלא רק להדביק על גבי המשקופים עצמם, והטעם כנ"ל, דהדבקת רך על קשה קילא טפי (אמנם אפשר שאין ללמוד היתר כללי, דשאני התם שהייתה שעת הצורך)".

3. פלסטר

בספר חוט שני לגר"נ קרליץ (ח"א פי"ז סוף ס"ק ב') כתב, שמכיוון שהדבקת דבר רך על קשה אינה נחשבת תופר, לכן יש לחלק איך מדביקים את הפלסטר, אם ההדבקה היא רק על הגוף מותר, מפני שהגוף נחשב כדבר קשה, אך אם מדביק את קצוות הפלסטר האחד על השני, אסור משום תופר, אלא שאם מתכוון הוא להסיר הפלסטר תוך כ"ד שעות, או על כל פנים תוך שבוע, תלוי הדבר במחלוקת הפוסקים אם תפירה לזמן נחשבת תפירה או לא.

אארוג לשבת – בגדרי מלאכת תופר

בספר פניני הלכה לרב אליעזר מלמד (פרק כח סע' ט') כתב שלכתחילה לא ידביק את שולי הפלסטר האחד על השני וכן לא ידביק את הפלסטר על תחבושת, אך בשעת הצורך היקל לסמוך על הפוסקים המתירים תפירה לזמן מועט.

4. סימניות הנדבקות על ספרים

סימניות דביקות שהדרך להניחם בספרים כדי לזכור את המקום בו עמד בלימודו, יש לדון בהדבקותן, שהרי ברור שאין פה את הקולא של "אין תפירה בדבר קשה", שהרי הרמב"ם עצמו הביא את האיסור של דיבוק דפים זה לזה, ודפים הם דבר רך ששייכת בהם מלאכת תופר. אך לפי מה שכתבנו לעיל בשם הערוך השולחן והאגרות משה, שבזמן שההדבקה לא צריכה אחר כך קריעה, מכיוון שהיא לא התאחדות לגמרי, אין גדר תופר, גם כאן יהיה ניתן להקל.

בהסתכלות פשוטה היה אפשר לדון סימניות אלו כטיטולים הנדבקים על ידי דבק ואפשר להסירם בקלות, שרוב הפוס' כתבו להקל, והגרי"ש אלישיב החמיר. ואולי יש לחלק, שהסימניות אינן מודבקות באופן כל כך חזק כטיטול. בשו"ת קול אליהו לגר"מ אליהו (עמ' שב) כתב להתיר מכיוון שאינו מודבק בחוזקה וכנ"ל.

סיכום

ראינו מספר הגדרות שמבדילות בין מלאכת תופר למלאכות אחרות. הגדרה אחת היא חיבור גמור, שכדי להפרידו יהיה צורך בקריעה. הגדרה שניה היא שהחיבור הוא על ידי דבר שלישי שמחבר בין שני הדברים הנפרדים. הגדרה שלישית היא שהדברים הנתפרים יהיו בדים או יריעות ודברים רכים ששייכת בהם תפירה רגילה. לגבי חלק מההגדרות ראינו שיש מחלוקות בין האחרונים. ראינו שעצם הגדרת הפעולה כתפירה אוסרת את הדבר גם בתפירה ארעית, ובשונה ממלאכת קושר.

לאור זאת דנו בכמה מקרים מעשיים: טיטולים, תוויות ומדבקות על בקבוקים, פלסטר סימניות דביקות ועוד, וגדול התלמוד המביא לידי מעשה.